

1204 йилда тўртинчи салиб юриш катнашчилари Европадаги энг йирик шаҳар, Византия империясининг пойтахти Константинополни эгаллаб, талон-тарож килдилар. Бу воқеа салиб юришлари мафкураси инкирозининг энг муҳим далилларида бирига айланди. Гарб қўшинлари мусулмон давлатларига қарши, "Худонинг тобути"ни озод қилиш, "насроний зиёратгоҳларини қайтариш" учун қурашиш ўрнига, барча учун ягона ва аниқ мақсад - талончиликни қўзлаган ҳолда, насронийликнинг энг муҳим марказларидан бирига зарба беришди.

Константинопол салибчилар томонидан босиб олингандан сўнг, папалар ўз «сурув»ларини салиб юришларида катнашишни давом эттиришга ишонтириши қийин бўлди. Олтинчи салиб юришидан кейин, 1244 йилда насронийлар Қуддусни бутунлай бой бердилар. Европа ҳукмдорлари ўртасидаги қелишмовчиликлар салибчилар давлатларининг ҳар қандай ҳолатда ҳам хорижликларни қувиб чиқаришга ҳаракат қилган мусулмон қўшинларига қарши моҳиятан ёлғиз қилишларига олиб келди. 13-асрнинг ўрталарига қелиб, Сурия ва Фаластинда рицарлар Ўрта ер денгизи қирғоқлари бўйлаб тор қизикда қўзилган бир неча анклавларни ушлаб туришган. Салибчилар давлатларининг асосий аҳолиси Европдан келган муҳожирлар эди. Салиб юришлари тугагач, Франция, Германия ва Италиядан келган муҳожирларнинг бир неча авлодлари аллақачон Муқаддас заминда яшаган эди.

Латин солномачиси Фульхерий Шартрскийнинг ёзишича:

"Биз, Гарбнинг туб ахолиси, энди Шарк ахолисига айландик. Римлик ёки франк бўлган киши ҳозир Галилей ёки Фаластин ахолисидир. Реймс ёки Чартрес фукароси бўлган киши ҳозир Тир ёки Антиохия фукароси. Биз аллақачон тугилган жойимизни унутиб қўйдик... Айримларнинг бу ерда мерос қилиб олган уйлари ёки хизматкорлари бор. Баъзилар нафакат халкимиз вакилларида, балки сувга чўкинтиришга сазовор бўлган сурияликлар, арманлар ва ҳатто сарасенлардан ҳам хотин олдилар... Ҳозирда бир лахжага айланган турли тилларни иккала ирк ҳам идрок қилади ва эътикод аждодлар бир-бирига бегона бўлган халқлар вакиллари бирлаштиради".

Аммо ҳамма нарсаси ҳам Фульхерий Шартрский ёзганидек бегубор эмасди.

Салибчиларнинг кичик давлатлари мусулмонлар уммонининг ўртасида жойлашган эди. Миср, Ироқ, Сурия ва Фаластиндаги аксарият одамлар келгиндиларни ёмон кўрарди. Ҳатто салибчилар қелишидан олдин бу ерда яшаган суриялик ва фаластинлик насронийлар, қоидага кўра, такаббур ва саводсиз рицарларга совук муносабатда бўлишган.

Сурия ва Фаластинни босқинчилардан озод қилиш бошланган вақтга қелиб, бу ерларда насронийларнинг ўрта давлати мавжуд эди: Қуддус қироллиги, Триполи графлиги ва Антиохия князлиги. Қуддус бой берилганидан сўнг, қиролликнинг пойтахти қатта қирғок бўйидаги Акко шаҳрига кўчди. Салибчи давлатларнинг ўзлари ўртасида бирлик йўқ эди, улар қўпинча бир-бирлари билан адоватда бўлиб, ҳатто ўзаро урушишган.

Насронийлар учун ёрдам мўғуллар қўшини Яқин Шарққа бостириб қирганидан кейин келди. 1258 йилда у халифалик пойтахти Бағдодни эгаллаб, вайрон қилди. Кейинги йили мўғуллар Сурияга қарши юриш бошладилар. Қўшинга Хулагу саркарда бошчилик қилган. 1259 йил январда улар Халабни ҳужум билан эгаллаб олишди, март ойининг бошида эса мўғуллар Дамашқда эди. Буюк Хон Мункэ вафот этганидан хабар топгач, Хулагу ўз қўшинининг қатта қисмини Суриядан олиб чиқиб кетди ва Мисрда мустақил равишда юриши керак бўлган қўмондон Китбуки қўмондонлиги остида факат битта корпус қолдирди.

Миср султони Қутуз мўғулларга қарши қучли қўшин тузиб, 1260 йил сентябрида Айн-Жалут жангида Китбуки қўшинини мағлуб этди ва ўзи ҳам асирга олиниб, қатл этилди. Бу муваффақиятсизлик Хулагунинг барча муваффақиятларини шубҳа остига қўйди, у ўша пайтда Улус ҳукмдори Жочи Беркехон билан тўқнаш келди. Шундай қилиб, мусулмон Берке шарофати билан Миср мукаррар мағлубиятдан қутулиб қолди. Бу орада Султон Қутуз фитна натижасида ўлдирилиб, Миср тахтига қелиб чиқиши Қримдан бўлган қипчок Байбарс ўтирди.

Янги ҳукмдорда темир ирода, қуч ва етакчилик қобилияти бор эди. У салибчилар давлати мавжуд экан, ислом олами доимо таҳдид остида қилишини тушунарди. Шунинг учун ҳам Суриянинг қатта қисмини эгаллаб олган Байбарс қўшини Антиохия ва Қуддус қироллигига қарши юриш бошлади. Аввалига у шунчаки ҳамма ёқни вайрон қиладиган юришларни амалга оширди ва салибчиларнинг иқтисодий асосларини бузгандан кейингина насронийлар ерларини босиб олиш сиёсатида ўтди.

Салибчилар ҳарбий қудратининг асоси уларнинг қўп сонли қалъаларида ётарди. Улар яхши мустаҳкамланган ва узок муддатли ҳимояга бардош бера олган. 1265 йилда Байбарс салибчиларнинг энг муҳим икки қалъасини - Бира ва Арсуфни, кейин эса Кесария шаҳрини эгаллаб олди. Кейинги йили Сафед қалъасини қамал қилди. Қалъага ўрта ҳужум муваффақиятсиз қўйилди. Кейин Байбарс қалъани назорат қилган

тамплиерлар билан музокараларга киришди ва таслим бўлган такдирда барча химоячиларни озод қилишга ваъда берди. Аммо калъа таслим бўлганидан кейин у бутун гарнизонини қириб ташлади.

1268 йилда Миср султони Антиохияга ҳужум қилди. Байбарс ўша пайтда Триполида бўлганлиги учун мусулмонларнинг ҳужумидан беҳабар Антиохия шахзодасига ёзган мактубида шундай ёзган эди: «Биз шаҳарни ҳужум қилиб якшанба куни соат тўртда, Рамазон ойининг тўтинчи санасида (1268 йил 18 май) қўлга қиритдик ва Сен шаҳарни химоя қилиш учун қўйганларни мағлуб этдик... Отларимиз туёқлари остида чўзилиб ётган рицарларнинг қўрганингда эди; босқинчилар томонидан бузиб қирилган ва карокчилар томонидан вайрон қилинган уйларинг; Икки ўлчов билан ўлчанадиган хазиналаринг... Ўт саройларинг қандай ютиб юборганини, кейинги асрнинг оловини интиқлик билан қутган ўлиқларинг қандай ёниб кетганини қўрганингда эди... Энди бу ерда дарёдан (Оронтесдан) ташқари ўзини исёнчи дейишга журъат этувчи ҳеч қим йўқ, лекин у ҳам бу номни олишга журъат эта олмади, тавба қўз ёшларини тўқди, биз тўккан қонимиздан сувлари қип-қизил рангга бўялди».

Антиохия салибчиларнинг Суриядаги энг муҳим истехкомларидан бири эди. Унинг кулаши нафакат Фаластин ва Суриядаги насронийларда, балки Европада ҳам оғир таассурот қолдирди. Худди шу йили Байбарс порт шаҳри Яффа ва яна бир муҳим калъа - Бофорни эгаллади. 1271 йилда Миср қўшинлари хийла ишлатиб, энг қучли калъани - Крак де Шевальени, сўнгра тамплиерлар ордени магистрининг қароргоҳи Бофор калъасини эгаллаб олишди.

Салибчиларнинг позицияларига ҳужум қилиш билан бир вақтда, Бейбарс мўғулларнинг ҳужумларини қайтарди. Вақти-вақти билан мусулмонларнинг ўзлари Эрон илхонлари қўшинларига ҳужум қилиб турдилар. Султон Байбарс салибчиларни қувиб чиқаришни охирига етказа олмади. 1277 йилда у захарланди ва дахшатли азобда вафот этди. Бейбарснинг ёш ўғиллари буюк давлатни бошқара олмадилар. Уларнинг ўрнига 1279 йилда амир Калаун ал-Мансур келди. Байбарс тириклигида у бир қанча салибчилар калъаларини эгаллашга муваффақ бўлган ажойиб саркарда сифатида машҳур бўлганди. 1281 йилда мўғуллар 50 минглик қўшин тўплаб, Сурияга бостириб киришди. Хомс шаҳридан жанубда уларни Султон Калаун бошчилигидаги Миср армияси қутиб олди. Мусулмонлар сони мўғуллар ва уларнинг иттифокчилари - грузин ва арман князлари сонидан бир неча баробар кам эди. Мўғул қўшини бор қучи билан мусулмонларнинг чап қанотига ҳужум қилиб, уни бутунлай йўқ қилди, кейин Калауннинг ўнг қанотини йўқ қила бошлади. Айни пайтда у ўз қўшинларини қайта тўплади, марказини мустаҳкамлади ва у билан мўғулларнинг қўмондони Мунке-Темур жойлашган марказга зарба берди. Илхонлар қўшини бу зарбага дош беролмай, орқага чекинишни бошлади. Жангда Мунке-Темур оғир яраланиб, хизматкорлар томонидан жанг майдонидан олиб кетилди. Иккала қўшин ҳам жуда катта йўқотишларга учради ва кейинги жангларни тўхтатиб, чекинишга мажбур бўлди.

Мўғулларнинг навбатдаги ҳужумини қайтарган Султон Калаун салибчилар билан урушни давом эттирди. 1287 йилда Миср армияси Латакияга, икки йилдан кейин эса Ливандаги Триполига ҳужум қилди. 1290 йилда Калаун Қуддус қироллигининг охириги пойтахти Акко шаҳрини қамал қилди. Бироқ, уни тезда таслим эта олмади, чунки шаҳарга Европадан доимий равишда қўшимча қучлар келиб турарди. Шунингдек, у Акренинг кулашини қўрмади. Калауннинг соғлиги жиддий хавф остида эди ва у 1290 йил ноябрда Кохирада вафот этди.

Акра 1291 йил май ойида Калауннинг ўгли Малик ал-Ашраф кўмондонлиги остидаги кўшинлар томонидан эгалланди. Бир неча йил ўтгач, мусулмонлар Якин Шарқдаги салибчиларнинг сўнгги калъаларини эгаллаб олишди ва шу билан салиб юришларининг икки юз йиллик тарихига нукта қўйишди.

Абу Муслим